

Προς εκκλησιασμόν- Ο οίνος στη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων

/ [Θεολογία και Ζωή](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

Φωτό: rempitousia.gr

Του Παναγιώτη Ι. Σκαλτσή, Αν. καθηγητή Α.Π.Θ.

Ένα από τα κύρια θέματα που απασχόλησαν την έρευνα ως προς τη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων είναι και αυτό του τρόπου καθαγιασμού και τελειώσεως του ποτηριού. Είναι δηλαδή ευχαριστιακός ο οίνος τη στιγμή που ως κοινός δεν έχει προηγιασθεί, όπως ακριβώς ο προτέλειος άρτος; Και αν δεχθούμε την άποψη ότι υπάρχει πρόβλημα ως προς το ζήτημα αυτό τότε πως εξηγείται ότι στον μαρτυρούμενο από τον 7ο αι. Χερουβικό ύμνο της Προηγιασμένης «Νύν αι δυνάμεις των ουρανών...»[1] γίνεται λόγος για «θυσία μυστική τετελειωμένη» που την ώρα της Μεγάλης Εισόδου δορυφορείται, προκειμένου οι πιστοί να προσέλθουν στη θεία κοινωνία και να γίνουν «μέτοχοι ζωής αιωνίου»; Είναι δυνατόν σε τελική ανάλυση να υπάρξει ευχαριστιακή θυσία τετελειωμένη χωρίς οίνο και θεία Λειτουργία μόνο με καθαγιασμένο άρτο;

Οι ιστορικές μαρτυρίες και τα κειμενικά δεδομένα ως προς τον καθαγιασμό του εν τω ποτηρίω οίνου της Προηγιασμένης έχουν ως εξής. Η «συνεσκιασμένως και

πενθηρώς»[2] τελούμενη κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων[3] μαρτυρείται μόνον από τον 7ο αι.[4], αλλά έχει τις ρίζες της στα αρχαϊκά ευχαριστιακά πρότυπα της διατήρησης τόσο από τους απλούς πιστούς, όσο και από τους ερημίτες μοναχούς, καθαγιασμένου άρτου για την κατ' ιδίαν κοινωνία στο σπίτι ή στο χώρο της ασκήσεως. Το έθος αυτό της συνεχούς μεταλήψεως σε συνδυασμό με την απαγόρευση της τέλεσης θείας Λειτουργίας κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή «ει μη εν Σάββασι και Κυριακαίς μόνον»[5], οδήγησε την Εκκλησία στη διαμόρφωση νέου λειτουργικού πλαισίου μεταλήψεως των πιστών κατά την περίοδο της εκτενούς προσευχής και της γονυκλισίας. Λόγω του ότι κατά την περίοδο αυτή, που υπάρχει μονοφαγία, τον όρο της νηστείας τον διαφυλάττει η ενάτη ώρα[6], γι' αυτό και η κοινωνία από προηγιασμένα δώρα γίνεται εντός της εσπερινής Ακολουθίας.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι παλαιότερα, προ του 11ου αι., με τον προηγιασμένο άρτο διετερείτο και προηγιασμένος οίνος. Και τούτο λόγω των φράσεων που υπάρχουν στο αρχαιότερο χειρόγραφο βυζαντινό Ευχολόγιο, το Βαρβερινό κώδικα 336 (τέλη 8ου αι.): «ιδού γάρ το άχραντον αυτού σώμα και ζωοποιόν αίμα...»[7] «Ο τρώγων μου την σάρκα και πίνων μου το αίμα...»[8], «Ευχαριστούμέν σοι... επί τη μεταλήψει του αγίου σώματος και αίματος του Χριστού σου»[9] κ.ά. Αυτό, γράφει ο μακαριστός καθηγητής Δημήτριος Μωραΐτης, «είναι δυνατόν και άλλως να ερμηνευθή, ήτοι διά της επιχρίσεως των άρτων διά της λαβίδος (από της καθιερώσεως ταύτης ως λειτουργικού σκεύους), ή διά της κατασταλάξεως τιμίου αίματος επί του διατηρουμένου άρτου, περί της οποίας ομιλεί η Διάταξις της Προσκομιδής κ.λπ.»[10].

Πράγματι σε κάποιες εκ των πηγών γίνεται λόγος περί ενσταλάξεως αγιασμένου οίνου στον άρτο ή χρίσεως με τη λαβίδα ή ακόμη και εμβαπτίσεως του άρτου στον οίνο. Η πράξη αυτή πρωτομαρτυρείται από τα τέλη του 12ου αι.[11], αλλά επικρατεί και γενικεύεται μετά τον 15° αι.[12]. Αυτό ακριβώς δείχνει και η μαρτυρία του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου (14ος αι.), ότι δηλαδή «το μη χρίειν τα προηγιασμένα διά της λαβίδος εν τω Δεσποτικώ αίματι, εν τω μέλλειν ταύτα φυλάττειν, ακριβέστερόν φησιν ο μακάριος Ιωάννης (πρόκειται για τον Ιωάννη Κίτρον), ως και εν τη καθ' ημάς Μεγάλη Εκκλησία γινόμενον»[13].

Με βάση την ως άνω πληροφορία, αλλά και αντίστοιχη του Μιχαήλ Οξειτίου (12°ς αι.), φαίνεται ότι στη λειτουργική παράδοση της Κωνσταντινουπόλεως ο καθαγιασμός του οίνου της Προηγιασμένης αρχικά γινόταν όχι με ενστάλλαξη διά της λαβίδος ή εμβαπτισμού του άρτου στο άγιο αίμα, αλλά με την ένωση του ιερουργηθέντος άρτου και του κοινού οίνου κατά τη θεία μετάληψη[14]. Διετερείτο δηλαδή ξηρός άρτος, όπως γινόταν και στην αρχαϊκή Εκκλησία κατά

την κατ' ιδίαν κοινωνία των πιστών στο σπίτι[15], αν και για την κατ' ιδίαν μετάληψη «των αναχωρητών εν όρεσι» σύμφωνα με την παλαιότερη Διάταξη της Προσκομιδής (12ος αι.), «βάπτεται θείος άρτος εν αίματι... ούτως εν πυξίω τινί καθαρώ ο θείος κομιζόμενος άρτος εμβεβαμμένος εστί και τω θείω αίματι»[16].

Φαίνεται όμως, προφανώς κάποιας αμφισβήτησης του ευχαριστιακού χαρακτήρα του οίνου της Προηγιασμένης, ότι από ενωρίς, ότι δημιουργήθηκε διπλή πράξη. Έτσι, σύμφωνα με απόκριση του Ηλιού Κρήτης (12ος αι.), «οι μεν γάρ, ίνα και του προηγιασμένου οίνου και αοράτως εις αίμα μεταβεβλημένου λείψανόν τι φυλάττηται, διά της του άρτου επιχρίσεως τούτο οικονομούσιν οι δε, ως αρκούντος του άρτου, εις σώμα του Χριστού ήδη μεταβεβλημένου, και τον συμμεταβαλλόμενον τούτω οίνον εν καιρώ της μεταλήψεως εις αίμα μεταποιείν και τους μεταλλαμβάνοντας αγιάζειν, ουδέ τοιούτο ποιούσιν, αλλ' αρκούνται τη των προηγιασμένων άρτων φυλακή»[17].

Η γνώμη βεβαίως του Ηλιού Κρήτης συμφωνεί με το έθος της Μ. Εκκλησίας, κατά το οποίο δεν επιχέεται θείον αίμα στον καθαγιασμένο άρτο[18], αλλά «του ιερέως λέγοντος «Ευλογητός ο Θεός ημών, πάντοτε» εμβάλλεται ο προαγιασθείς και προτελειωθείς άγιος άρτος εις το μυστικόν ποτήριον, και μεταβάλλεται και πιστεύεται μεταβάλλεσθαι...»[19]. Κατά την παλαιότερη Διάταξη της Προσκομιδής (12ος αι.), οι προηγιασμένοι άρτοι διαφυλάσσονται «ου κατασταλαζομένου τιμίου αίματος εν εκείνοις• διόπερ ποτήριον καθεκάστην των νηστίμων ημερών ετοιμάζεται και αγιάζεται Προηγιασμένης επιτελούμενης• εις ο και ο προτέλειος άρτος υψούμενός τε και κατακλώμενος εμβάλλεται. Και τις η χρεία αίμα προεμιγνήναι άγιον τω θείω άρτω; Η γάρ Προηγιασμένη υπέρ της τελειώσεως μόνον του αγίου γίνεται ποτηριού»[20]. Το εν λόγω κείμενο παραπέμπει προφανώς σε αρχαϊκή πιθανή συνήθεια, κατά την οποία «τα δύο ευχαριστιακά είδη είχαν δύο ξεχωριστές και διαστελλόμενες καθαγιαστικές ευχές, μία επί του ποτηριού και μία επί του άρτου»[21]. Σχετική μαρτυρία μας δίδει και ο άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης: « Εν ποτηρίω δε υαλίνω αφωρισμένω πρόβαλαν οίνον και ευξάμενος τα συνήθη μετέχω ο ανάξιος του δώρου»[22].

Σε κάθε περίπτωση η πράξη που επικράτησε ως ακριβέστερη κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι αυτή της Μ. Εκκλησίας, η διατήρηση δηλαδή μόνο ξηρού άρτου. Σύμφωνα και με τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης ο άγιος άρτος ως ιερουργηθείς είναι ενωμένος με το θείο αίμα. «Τα προηγιασμένα αγιώτατα δώρα ουδέν διά των επιγινομένων ευχών προσλαμβάνουσι. τέλεια γάρ είσι»[23]. Στον άρτο δηλαδή, το σώμα, ενυπάρχει και το αιμα• «και γάρ τετελεσμένα είσι τα μυστήρια, και αυτό το σώμα και αίμα του Χριστού»[24]. Ο κοινός λοιπόν οίνος στην Προηγιασμένη, κατά τον άγιο Συμεών, δεν καθαγιάζεται με κάποια ξεχωριστή ευχή, αλλά μετά το

μελισμό και την είσοδο της άνω μερίδος στο ποτήριο, αγιάζεται «τη μετοχή και ενώσει του ζωοποιού άρτου, σώματος αληθώς όντος του Χριστού και ηνωμένου τω αίματι»[25].

Στις μέρες μας, όπως σημειώνεται και στα σύγχρονα λειτουργικά βιβλία, ο διατηρούμενος καθαγιασμένος άρτος είναι εμβαπτισμένος στο αίμα, όπως ακριβώς συμβαίνει, κατά αρχαίο μάλιστα έθος, στην περίπτωση διατήρησης προηγιασμένου άρτου για τις ανάγκες κοινωνίας των ασθενών. Πρόβλημα αμφισβήτησης του ευχαριστιακού χαρακτήρα του κοινού ποτηριού δεν τίθεται[26]. Τέτοιο ζήτημα δημιουργήθηκε στη ρωσική λειτουργική πράξη το 17^ο αι. προφανώς από επίδραση των επί του θέματος απόψεων και μεταρρυθμιστικών θέσεων Πέτρου του Μογίλα[27]. Στην ελληνική όμως ορθόδοξη παράδοση υπάρχει βαθιά πεποίθηση ότι η Προηγιασμένη είναι «μικρά τις ευχαριστία και ανάμνησις των εις ημάς ευεργεσιών του Θεού»[28]. Ξεχωριστή ευχή ασφαλώς για τον αγιασμό του ποτηριού, όπως πιθανόν σε κάποιες περιπτώσεις συνέβαινε στην αρχαϊκή εποχή, δεν υπάρχει. Με βάση τα όσα αναφέραμε και δή και όσα γράφει ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης, το πρόβλημα είναι λυμένο εφόσον ο οίνος καθαγιάζεται κατά την μίξη-ένωση με τον καθαγιασμένο άρτο.

Ανάλογη περίπτωση έχουμε όταν υπάρχουν προς κοινωνία των πιστών πολλά ποτήρια. Τουλάχιστον σήμερα ο καθαγιασμός των γίνεται με τον μερισμό του άρτου εντός αυτών μετά το μελισμό βεβαίως του αμνού και την κοινωνία των ιερέων[29]. Όταν επίσης, την ώρα της θείας κοινωνίας, υπάρχει έλλειψη οίνου είναι δυνατή η πρόσθεσή του, και ο καθαγιασμός του γίνεται πάλι με τη μίξη[30]. Το ποτήριο λοιπόν της Λειτουργίας των Προηγιασμένων Δώρων είναι ευχαριστιακό, όπως ευχαριστιακός είναι και ο άρτος. Οι ευχές άλλωστε της ίδιας της Λειτουργίας αποτυπώνουν με σαφήνεια την αλήθεια αυτή, ότι δηλαδή οι πιστοί στη μυστική και τετελειωμένη θυσία κοινωνούν και μεταλαμβάνουν του αγίου σώματος και αίματος του Χριστού.

Υποσημειώσεις

1. Chronicon Paschale. PG 92, 989B.
2. Θεοδώρου του Στουδίτου (ψευδ.). Ερμηνεία της θείας Λειτουργίας των Προηγιασμένων, PG 99. 1688A.
3. Αρχικά η εν λόγω Λειτουργία ετελείτο και εκτός Μ. Τεσσαρακοστής (Chronicon Paschale, PG 92, 989B) Τετάρτες δηλαδή και Παρασκευές όλου του έτους (βλ. Τυπικόν της Μ. Εκκλησίας, εκδ. J. Mateos, Le Typicon de la Grand e Eglise, τόμ. Β',

Ρώμη 1963. σ. 188) η Τετάρτη και Παρασκευή της Τυροφάγου κατά μαρτυρία του Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως (Γ. Α. Ράλλη – Μ. Ποτλη, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων, τόμ. Δ', σ. 430). Ετελείτο επίσης και «εν πάσαις ταις της αγίας Τεσσαρακοστής των νηστειών ημέραις. παρεκτός Σαββάτου και Κυριακής» (52 Κανών της Πενθέκτης. Γ. Α. Ράλλη – Μ. Πότλη, δ.π., τόμ. Β'. σ. 427. Βλ. και Συμμεων Θεσσαλονίκης, Αποκρίσεις προς τινας ερωτήσεις Αρχιερέως, ΝΣΤ', PG 155. 904C.

4. Chronicon Paschale. PG 92. 989AB.

5. ΜΘ' Κανών της εν Λαοδικεία Συνόδου. Υπάρχουν βεβαίως και μαρτυρίες, σύμφωνα με τις οποίες η πλήρης Θ. Λειτουργία ετελείτο και καθ' όλη τη διάρκεια της Μ. Τεσσαρακοστής. Βλ. σχετικά Χ. Ναςση (Διακόνου), Η τελεσιουργία του Μυστηρίου της Ευχαριστίας. Κανονική διδασκαλία και λειτουργική τάξη [Κανονικά και Λειτουργικά 5]. έκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2007. σσ. 455-465.

6. Συμμεων Θεσσαλονίκης, Αποκρίσεις..., ΝΕ', PG 155. 904B.

7. S. Parenti – E. Velkovska, V Eucologjo Barberini 336, Roma 1995, σ. 44.

8. S. Parenti – E. Velkovska. ο.π., σ. 45.

9. S. Parenti – E. Velkovska. ο.π., σ. 47.

10. Η Λειτουργία των Προηγιασμένων, Θεσσαλονίκη 1955, σσ. 47-48.

11. Ν. Ουσπενσκυ, Η αντίθεση των δύο θεολογικών τάσεων κατά την αναθεώρηση των ρωσικών λειτουργικών βιβλίων το δέκατο έβδομο αιώνα. μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Μ. Πρω-τ/ρου Δημητρίου Βακάρου, Θεσσαλονίκη 1999. σ. 38.

12. J. Goar, Euchologion sive Rituale Graecorum, Graz 1960. σ. 161. Π. Ν. Τρεμπελα. Αι τρεις Θείαι Λειτουργίαι κατά τους εν Αθήναις κώδικας. Αδελφότης Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ». Αθήναι 2 1982.σ. 196.

13. PG 150, 97.

14. Μιχαηλ Οξειτου (12ος αι.), Δήλωσις προς τον βασιλέα περί της των Προηγιασμένων μυσταγωγίας, εν L. Allatius, De missa praesancificatorum apud Graecos. Dissertatio, De Ecclesia Occidentalibus atque Orientalibus perpetua consensione libri tres. Κολωνεία 1648 (άνατ. 1970).

15. Τερτυλλιανου. Περί Προσευχής. 19, The Anti-Nicene Fathers Series 3.687.

16. Μιχαηλ Γ' (Πατριάρχη Κων/λεως), 1170-1178. Διάταξη της Προσκομιδής τω

κύρ Παύλω υποψηφίω Καλλιπόλεως, εν Α. Jacob, «La lettre patriarcale du Typicon de Casole et Γ eveque Paul de Gallipoli», Rivista di studi bizantini e neoellenia 24 (1987) 143-163. Βλ. και Ν.Ουσπένσκυ . ο.π.. σσ. 34-35.

17. Μ. Ιω. Γεδεων, «Συλλογής κανονικής εφόλκιον». εν Εκκλησιαστική Αλήθεια 40 (1916) 18.

18. Μ. Ιω. Γεδεων, «Συλλογής κανονικής εφόλκιον»,ο.π., 40 (1916) 18: « Επει και ορώμεν εν τη μεγάλη εκκλησία το δεύτερον τούτων γινόμενον, δει και ημάς ως ακριβεστέρω τούτω, μάλιστα κατακολουθείν». Δ. Βακαρου, Νικολάου Ουσπένσκυ. Η Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων. Ιστορία και πράξη, μετάφραση, σχόλια, βελτιωμένη έκδοση. Θεσσαλονίκη 1998, σ. 78.

19. Μιχαηλ Οξειτου (12ος αι.). Δήλωσις προς τον βασιλέα περί της των Προηγιασμένων μυσταγωγίας, δ.π.,σ. 1587.

20. Μιχαηλ Γ΄ (Πατριάρχη ΚωνΑεως), 1170-1178. Διάταξη της Προσκομιδής τω κύρ Παύλω υποψηφίω Καλλιπόλεως, ο.π.

21. Για την προϊστορία αυτή βλ. Χ. Ναςση (Διακόνου). Η τελεσιουργία του μυστηρίου της Ευχαριστίας...σσ. 481-483. Ν. Ουσπένσκυ. Η αντίθεση των δύο θεολογικών τάσεων κατά την αναθεώρηση των ρωσικών λειτουργικών βιβλίων..., σσ. 34-38.

22. Επιστολή 554. 48-56· G. Fatouros, Theodori Studitae epistolae [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXXI], τόμ. ΙΙ. Βερολίνο 1992. σ. 849.

23. Αποκρίσεις.... ΝΖ΄.PG 155, 909B.

24. Αποκρίσεις.... ΝΕ΄. PG 155. 904B.

25. Αποκρίσεις.... ΝΖ΄,PG 155, 909D.

26. Λεπτομέρειες περί του θέματος αυτού βλ. Χ. Ναςση (Πρεσβυτέρου). «Είναι ευχαριστιακός ο χαρακτήρας των Προηγιασμένων Δώρων;» εν Γυθόσουνον Σέβασμα. Αντίδωρον τιμής και μνήμης εις τον Καθηγητήν Ιωάννην Φουντούλην (υπό έκδοσιν).

27. Α. Raes. «La communion au calice dans l'office byzantine des presanctifies». εν Onentalia Christiana Periodica 20 (1954) 116- 174.

28. Α. κορακιδη. Ιωάσαφ Εφέσου († 1437) (Ιωάννης Βλαδύντερος), βίος-έργα-διδασκαλία. Αθήνα 1992, σ. 214.

29. Περί του θέματος βλ. Π. Ι. Σκαλτση, «Οι πολλοί άρτοι και τα πολλά ποτήρια στη Θεία Λειτουργία», εν Εις μαρτύριον τοις έθνεσι. Τόμος χαριστήριος εικοσαετηρικός εις τον Οικουμενικόν Πατριάρχην κ.κ. Βαρθολομαίον, Θεσσαλονίκη 2011,σσ. 779-781.

30. Ι. Μ. Φουντουλη. Απαντήσεις εις Λειτουργικάς Απορίας, τόμ. Α'. Αθήνα 1991. σσ. 84-85.

Πηγή: μηνιαίο περιοδικό Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Ελλάδος «Εφημέριος», έτος 61,τ.3, Μάρτιος 2012